

УДК 364.4:331.556

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.28>

Ярослава ЮРКІВ

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної педагогіки, проректор з науково-педагогічної роботи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Полтава, Україна, 36000

ORCID: 0000-0001-9890-7855

Бібліографічний опис статті: Юрків, Я. (2023). Некласичні форми соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 191–196, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.28>

НЕКЛАСИЧНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

Актуальність окресленої теми визначається сучасною соціально-політичною ситуацією в Україні (військова агресія росії проти України, мігрування населення – жертв війни, показники внутрішньо переміщених осіб які налічують офіційно 5 мільйонів осіб на березень 2023 р.).

У науковій статті обґрунтовано доцільність використання неklasичних (неформальних) форм соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами й представлено стислий опис цих форм.

Ураховуючи наукові здобутки українських учених які займаються проблематикою організації соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та особистий авторський досвід, було виокремлено десять неklasичних форм соціальної роботи з внутрішніми мігрантами. Серед найцікавіших зазначимо наступні форми: робота фахівців із соціальної роботи у лікувально-реабілітаційних центрах, оперативна взаємодія й співпраці в мікро-районі, де проживають вимушені переселенці, психолого-соціально-педагогічний консиліум, участь соціальних працівників у роботі центрів акмеологічних тренінгів, едвайзерство над групами самопомогі для внутрішніх мігрантів, термінове соціальне обслуговування внутрішньо переміщених осіб за допомогою соціальних мереж і нових інформаційних технологій, консультативний й навчально-методичний супровід клубів за інтересами для внутрішньо переміщених осіб, соціально-мобільний супровід внутрішньо переміщених з особливими потребами.

Наостанок були окреслені форми соціальної роботи з внутрішніми мігрантами в європейських країнах і зазначені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: ВПО, внутрішні мігранти, жертви війни, соціальна робота з ВПО, форми соціальної роботи.

Yaroslava YURKIV

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work at Taras Shevchenko Luhansk National University, Poltava, Ukraine, 36000

ORCID: 0000-0001-9890-7855

To cite this article: Yurkiv, Ya. (2023). Neklasychni formy sotsialnoi roboty z vnutrishno peremishchenymy osobamy [Non-classical forms of social work with internally displaced persons]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 191–196, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.28>

NON-CLASSICAL FORMS OF SOCIAL WORK WITH INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The relevance of the outlined topic is determined by the current social and political situation in Ukraine (military aggression of Russia against Ukraine, migration of the population – victims of the war, indicators of internally displaced persons, which officially number 5 million people as of March 2023).

The scientific article substantiates the expediency of using non-classical (informal) forms of social work with internally displaced persons and presents a brief description of these forms.

Taking into account the scientific achievements of Ukrainian scientists dealing with the problems of organizing social work with internally displaced persons and the author's personal experience, ten non-classical forms of social work with internal migrants were singled out. Among the most interesting are the following forms: the work of social work specialists in treatment and rehabilitation centers, operational interaction and cooperation in the neighborhood where forced migrants live, a psychological-social-pedagogical council, the participation of social workers in the work of acmeological

training centers, supervision of self-help groups for internal migrants, urgent social services for internally displaced persons with the help of social networks and new information technologies, consultative and educational and methodical support of interest clubs for internally displaced persons, social and mobile support for internally displaced persons with special needs.

Finally, the forms of social work with internal migrants in European countries were outlined and the prospects for further research were indicated.

Key words: *IDPs, internal migrants, war victims, social work with IDPs, forms of social work.*

Україна переживає п'ятнадцятий місяць повномасштабного вторгнення росії в Україну, попри більшу частину звільнених територій, які країна агресорка захопила після 24 лютого 2022 року, кількість внутрішньо переміщених осіб залишається катастрофічно високою. Станом на березень 2023 року зареєстровано понад 5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, а фактична кількість – 7 мільйонів. Зважаючи на ці цифри, тиск на соціальну сферу надзвичайний, на фахівців із соціальної роботи покладені функціональні обов'язки щодо надання допомоги цій категорії клієнтів (відновлення звичного життя в нових умовах, полегшення складного процесу адаптації). Щоб інтеграція в життя громади відбувалася швидко й безболісно, класичних форм соціальної роботи недостатньо, необхідно шукати нові, нетрадиційні, неформальні, неklasичні, які будуть задовольняти всі категорії внутрішньо переміщених осіб.

Висвітлення проблематики соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами займається ряд учених: І. Алімова, І. Басова, С. Волошин, А. Голотенко, Н. Гусак, А. Дяченко, О. Зінченко, М. Кравченко, І. Нестайко, В. Нікітіна, Ю. Песоцька, Т. Семигіна, У. Садова, Ю. Серета, Р. Рісна, І. Тітар, С. Трухан, О. Яремко та ін. Технології соціальної роботи (форми, методи, етапи) з внутрішньо переміщеними особами знайшли своє відображення в дослідженнях А. Дулі, О. Кладової, А. Конончук, Н. Краснової, К. Лук'янової, Н. Максимовської, І. Мельник, С. Мельник, К. Рубан, О. Солдатової, М. Соляник, А. Сухорукової, І. Трубавіної та ін.

У вітчизняній науковій літературі та засобах масової інформації людей, які змушені були переселитися в інші регіони України, називають вимушеними переселенцями та внутрішніми мігрантами, а в офіційних документах – внутрішньо переміщеними особами, що найточніше відповідає англomовному терміну «internally displaced persons». Щодо визначення поняття «внутрішньо переміщена особа», то

М. Ніколайчук зазначає, що внутрішньо переміщені особи – це специфічна цільова група реалізації міграційної політики, якій притаманні різномірні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища (Алексеєнко Т. Ф., 2020).

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014 «внутрішньо переміщеною особою» є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (Омельченко С. О., 2021).

Способом організації взаємодії між соціальним працівником і клієнтом є розгалужена система форм соціальної роботи, які поділяються на класичні (формальні) й неklasичні (неформальні). До класичних форм соціальної роботи входять: діагностика, профілактика, адаптація, реабілітація, корекція, соціальна терапія, соціальна експертиза, прогнозування, проектування, посередництво, консультування, соціальне забезпечення і страхування – усі вони є доцільними й актуальними в роботі з вимушено переміщеними особами.

Приблизно з середини вісімдесятих років минулого століття класичні форми й методи соціальної роботи (індивідуальна допомога, групова терапія, робота в громаді) стали доповнюватися іншими підходами – психологічними та технічними прийомами, пов'язаними з діагностикою і вивченням клієнта, його сім'ї, соціального мікросередовища; розробка конкретних методик соціальної роботи, а також терапевтичних методів) набуває особливої популярності в Німеччині, Франції, Бельгії (Семигіна Т., 2020).

В Україні неklasичні форми соціальної роботи досі не є розповсюдженими в практиці надання соціальної допомоги, це пов'язано з тим, що вони є складними для реалізації, вимагають залучення сторонніх ресурсів. Зважаючи на специфіку роботи з внутрішньо переміщеними особами, де вразливість вимушеного переселення накладається на іншу – неповнолітні діти, люди з особливими потребами, багатодітні сім'ї, малозабезпечені сім'ї, люди похилого віку, втрата годувальника тощо, неklasичні форми соціальної роботи можуть стати потужним й дієвим інструментом у роботі з цією категорією клієнтів.

У загальному вигляді, неklasичні форми роботи з вимушеними переселенцями містять психологічні, технічні прийоми діагностики та вивчення проблем клієнта, психологічні, психотерапевтичні форми роботи (ігротехніка, тренінги, діагностика); сімейна терапія; залучення соціальних працівників до роботи (консультації) у міграційних службах, центрах тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб, центрах адаптації й інтеграції; підтримка діяльності груп самопомоги; допомога щодо створення некомерційних, громадських організацій, благодійних фондів (Технології соціальної роботи, 2020).

Наступний крок дослідження буде розкривати стислий зміст неklasичних форм соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Перша форма соціальної роботи, це *робота фахівців із соціальної роботи у лікувально-реабілітаційних центрах*, актуальна вона тому, що в Україні не вщухають воєнні дії, великий відсоток внутрішньо переміщених осіб зазнають поранень, та з прифронтових місць потрапляють саме в ці заклади. У разі залучення їх до роботи в лікувально-реабілітаційних центрах, соціальні працівники мають можливість брати участь у створенні соціальних умов для ефективного лікування (оптимізацію співробітництва та соціальної взаємодії фахівців різного профілю у лікувальній установі). Також у межах лікувально-реабілітаційних центрах, фахівці з соціальної роботи можуть залучатись до лікувально-реабілітаційної діяльності внутрішньо переміщених осіб які отримали поранення або зазнали фізичного/психічного насилля поряд із психіатрами, психотерапевтами та медичними психологами, таким чином, вони допоможуть створювати «терапевтичне середовище», таке оточення, пси-

хологічну атмосферу, яка допоможе мінімізувати наслідки війни.

Наступна форма соціальної роботи – *це оперативна взаємодія й співпраця в мікрорайоні, де проживають вимушені переселенці*, це може бути – індивідуальна допомога, групова терапія, робота в межах ОСББ тощо. Зміст роботи полягає у використанні соціальним працівником психологічних і технічних прийомів діагностики та вивчення клієнта, його сім'ї, соціального мікросередовища; розробка конкретних методик соціальної роботи, і навіть терапевтичних методів. Корисна та актуальна ця форма тому, що увага фахівців із соціальної роботи скеровується на проблемний аналіз соціуму, «вулиці», на вивчення повсякденного життя внутрішньо переміщеної особи та її дій у найближчому оточенні, що особливо важливо для роботи з вимушеними мігрантами.

Можливості *психолого-соціально-педагогічного консилиуму* можуть використовуватись для аналізу особистісного досвіду переміщеної особи. Дріада фахівців (психолог й соціальний працівник) у роботі з клієнтом використовує такі соціально-терапевтичні методи, як соціодрама та психодрама, за допомогою яких програвється роль внутрішньо переміщених осіб у конфліктних ситуацій, стихійно організованих сценах за допомогою засобів гештальтпсихології, доцільність цієї форми соціальної роботи полягає в тому, що в клієнта (внутрішнього мігранта) є безліч не вирішених особистісних потреб (матеріальних, соціальних, духовних), за допомогою спільної роботи фахівця з соціальної роботи й психолога, ці потреби можна частково вирішити (мовою психологів – закрити гештальти).

Залучення соціальних працівників до роботи *центрів акмеологічних тренінгів*. Такі центри можуть створюватись на базі благодійних або громадських об'єднань, колективних центрів масового проживання переміщених осіб. Акмеологічні тренінги варто застосовувати для категорій клієнтів, які перебувають у скрутній ситуації (наявність у члена родини онкологічного, генетичного захворювання; людина з особливими потребами; малозабезпечені сім'ї; члени сім'ї померлого годувальника, члени сім'ї зниклих безвісти або військовополонених). Акмеологічні тренінги допомагають клієнту домагатися самоорганізації, самокорекції, підвищення стресостійкості, мобілізації внутрішніх енергетичних,

інтелектуальних та емоційних ресурсів, а внаслідок цього підвищується його цілеспрямованість, здатність долати труднощі, знаходити вихід зі складних ситуацій.

Наступна неklasична форма соціальної роботи – *робота фахівців із соціальної роботи в мобільному офісі для жертв актів насильства*. Перевагою роботи цих офісів є те, що вони можуть працювати там, де є потреба (жертви актів насильства), залучення фахівців відбувається з оглядом на конкретну ситуацію (ключовою фігурою завжди буде фахівець з соціальної роботи, у залежності від ситуації можуть долучатись психологи, психотерапевти, юристи, лікарі, спеціальні педагоги, логопеди, реабілітологи). У таких мобільних офісах найважливішим завданням є пом'якшення негативного впливу актів насильства на свідомість клієнта шляхом використання індивідуальної та групової психотерапії, технологій усунення конфліктності, розвитку здібностей до самостійності, комунікативності, толерантності.

Не менш важливою формою соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами є *едвайзерство фахівців із соціальної роботи над групами самопомоги для внутрішніх мігрантів*. У класичному варіанті, такі групи мають створювати самі переміщені особи, фахівець із соціальної роботи виступає лише тьютором, едвайзером цих груп. Головним покликанням цих груп є – розв'язання проблем, які внутрішньо переміщена особа самостійно вирішити немає можливості, участь у роботі групи відбувається до того моменту, поки людина не розв'язала свою проблему або не знайшла ресурси для цього. Однак корисними є ситуації, коли навіть розв'язавши особисті проблеми людина продовжує перебувати в цих групах, допомагаючи новим внутрішнім мігрантам враховуючи свій досвід. Переселенські об'єднання цінні й тим, що вони створюють атмосферу надії, сферу спілкування та полегшують освоєння засобів запобігання та розв'язання проблем (Алексєєнко Т. Ф, 2020).

Реалії сучасного життя вимагають від фахівців з соціальної роботи мобільності й адаптивності, готовності підлаштовуватися під ситуацію, з огляду на це, наступна неklasична форма соціальної роботи – *термінове соціальне обслуговування внутрішньо переміщених осіб за допомогою соціальних мереж і нових інформаційних*

технологій. Все частіше і частіше Інтернет стає простором для обміну думками, ініціювання дискусій і різноманітних проєктів. Всесвітня мережа створює можливості для онлайн інформування і консультування, гарантуючи анонімність і конфіденційність. Головним завданням цих служб має стати – надання соціальних послуг тим, кому незручно в силу різних причин, зокрема, фізичних обмежень, далеких відстаней, потрапити на особисту зустріч до соціального працівника; проведення онлайн тренінгів, вебінарів та інших освітніх заходів для внутрішньо переміщених осіб; реалізація програми адвокації, захисту прав конкретних людей або цільових груп; надання клієнтам можливостей для неформального спілкування між собою та з працівниками організації; надання професійної взаємопідтримки працівниками організацій (через закриті групи в соціальних мережах, конференції на веб-платформах, комунікацію за допомогою месенджерів).

Надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам може відбуватись у *рекреаційних центрах* (культурно-дозвіллеві центри, центри дозвілля, громадські кампуси), де соціальний працівник виступає в ролі тьютора, едвайзера. Такі центри варто створювати на рівні територіальних громад з метою зміцнення стосунків між дорослими та дітьми, налагодження між ними атмосфери взаєморозуміння та підтримки, розв'язання конфліктів у родині. У цих центрах можуть проводитися спеціальні тренінги та заняття для батьків, організовуватися різноманітні форми сімейного дозвілля, надавати послуги психологи, психотерапевти, медичні працівники, юристи. Головною спрямованістю діяльності цих центрів – є соціокультурна діяльність, спрямована на те, щоб стимулювати саморозвиток людей через опанування різними видами творчості: ліплення, живопис, мистецтво пантоміми, театр, спів тощо, таким чином, це своєрідна арт-терапія – дієвий інструмент для зниження рівня стресу та подолання кризових станів у внутрішньо переміщених осіб.

Ще однією, досить перспективною та поширеною неklasичною формою соціальної роботи, яка набула широкої популярності в країнах Європи є, *діяльність різноманітних клубів за інтересами та потреб внутрішніх мігрантів*, функція соціального працівника – консультативна та організаційно-методична. Що сто-

сується змісту діяльності цих клубів, то вони мають на меті створення умов для самовираження особистості; зміст і програми клубів за інтересами та потребами визначаються самим життям, вимогами щоденної реальності переміщених осіб.

Участь соціальних працівників у роботі *школи усвідомленого батьківства для внутрішньо переміщених осіб* – це важливий аспект профілактики небажаної вагітності та формування свідомого батьківства. Комплексна взаємодія соціального працівника, психолога, акушера-гінеколога, фахівця з грудного вигодовування, педіатра-неонатолога дозволяють проводити тренінгові заняття для батьків, які виховують дітей раннього віку чи очікують народження дитини; проводити індивідуальні консультації для батьків щодо виховання і розвитку дітей раннього віку та вагітних жінок щодо підготовки до пологів, народження дитини, грудного вигодовування, догляду за немовлям тощо; інформування щодо можливостей контрацепції та профілактики небажаної вагітності.

Соціально-мобільний супровід здобувачів освіти з числа внутрішньо переміщених осіб з особливими потребами – ще одна неklasична форма соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. Важливо, щоб до категорії здобувачів освіти з особливими потребами входили не тільки діти з фізичними або психічними вадами, а й діти які мають проблеми з поведінкою, опановуванням навчальних предметів, адже ці діти вимушені проходити адаптацію й інтеграцію до нового колективу, якщо діти (які не є вимушеними мігрантами) усі внутрішні ресурси можуть спрямовувати на навчання, то для дітей вимушених переселенців, навчання поєднується з необхідністю адаптації та інтеграції. Роль соціального працівника в цих процесах полягає в консультативній підтримці класного керівника, вчителів, психолога, соціального педагога школи.

Наостанок оглянемо неklasичні форми соціальної роботи в європейських країнах з мігрантами, сьогодні ці форми роботи використовуються в роботі з вимушеними переселенцями з України. Так, однією з популярних форм – є *клубна робота*, де надаються інформаційні та консультаційні послуги, наприклад щодо тимчасового проживання, умов оформлення соціальної допомоги, працевлашту-

ванню, міграційного законодавства. Важливим механізмом у роботі, на думку фахівців із соціальної роботи, є створення відповідної атмосфери взаємодовіри й взаємоповаги. У такому розрізі соціальна робота націлена на те, щоб навчити мігранта управляти своїм життям, розвиватися, швидко адаптуватися до умов проживання в новому населеному пункті, новій країні.

Ще одна перспективна форма соціальної роботи, це *соціальна робота в ком'юніті*. Під ком'юніті розуміється сукупність людей, або які проживають на одній території, або об'єднаних іншою ідеєю, захопленням, потребою в реалізації. Замість розпоряджень, спостережень і контролю, діяльність соціального працівника орієнтується на активізацію власних можливостей і потенціалу клієнта, надання допомоги, консультування, проектування позитивних змін на різних рівнях, інтеграцію мігранта до нових умов проживання.

Розповсюдженими неформальними формами соціальної роботи, є *шкільна соціальна робота*, вона покликана на запобігання проблем учнів-мігрантів у навчальному закладі. Потім, це дозвіллева молодіжна робота, у вигляді служб «відкритих дверей», куди може у будь-який час прийти будь-яка молода людина і просто побути, зайнятися чимось цікавим. Іншою формою соціальної молодіжної роботи є кризові центри, куди діти, підлітки й молодь можуть звертатися самостійно або спрямовуватися поліцією, молодіжними департаментами (Технології соціальної роботи, 2020).

Логічним підсумком наукового дослідження є теза, що величезний обсяг відповідальності за роботу з внутрішньо переміщеними особами покладений на фахівців із соціальної роботи. У процесі цієї взаємодії (фахівця й клієнта) соціальний працівник має використовувати не тільки загальноприйнятні, класичні форми соціальної роботи (діагностика, супровід, консультація), але й залучати неklasичні форми соціальної роботи (оперативна взаємодія й співпраці в мікрорайоні проживання вимушених переселенців, едвайзерство над групами самопомоги, соціальний супровід клієнтів з особливими потребами, соціальне обслуговування за допомогою соціальних мереж і нових інформаційних технологій, залучення соціальних працівників до роботи в школі усвідомленого

батьківства для внутрішньо переміщених осіб, лікувально-реабілітаційних центрів тощо). Ця категорія населення, як ніхто, потребує допомоги спеціалістів соціального фаху діяльності, бо в іншому випадку вимушені переселенці можуть так і не вийти зі стресової ситуації, а це

призводить у більшості випадках до алко-нарко залежностей та маргіналізації. Подальші наукові пошуки будуть присвячені аналізу й розробці форм соціальної інтеграції внутрішніх мігрантів у населених пунктах з населенням до 20 тисяч осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеєнко Т. Ф., Гончар Л. В., Куниця Т. Ю., Бирик Д. Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки : монографія / за ред. Т. Ф. Алексеєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
2. Омельченко С. О., Тернопільська В. І., Чернуха Н. М., Співак Я. О., Васильєва-Халатникова М. О., Бакуліна О. С., Костенко Д. В., Рутян Л. І. Соціальна робота: реалії та виклики часу : навчально-методичний посібник. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. 219 с.
3. Семігіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
4. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Полянчик, А. В. Кирилук. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.
5. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах : навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»] / за ред. І. О. Григоренко, Н. М. Савельєва. Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
6. Алексеєнко Т. Ф., Бирик Д. Д., Гончар Л. В., Куниця Т. Ю. Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців : посібник / за ред. Т. Ф. Алексеєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 208 с.
7. Дибаш М. В. Соціальна робота з мігрантами, біженцями та внутрішньо переселеними особами. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : збірник наукових праць за матеріалами VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 26–27 квітня 2018 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 35–39.
8. Мельник, І. П. Внутрішньо переміщені особи як об'єкт соціальної роботи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія II : Соціальна робота. Соціальна педагогіка* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 23. С. 176–182.

REFERENCES:

1. Aliksieienko, T. F., Honchar, L. V., Kunytsia, T. Yu., & Bybyk, D. D. (2020). Vymusheni pereselentsi: sotsialno-pedahohichni problemy i dosvid pidtrymky [Internally displaced persons as an object of social work]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD.
2. Omelchenko, S. O., Ternopil'ska, V. I., Chernukha, N. M., Spivak, Ya. O., Vasyliieva-Khalatnykova, M. O., Bakulina, O. S., Kostenko, D. V., & Rutian L. I. (2021). Sotsialna robota: realii ta vyklyky chasu: navchalno-metodychnyi posibnyk [Social work: realities and challenges of the time: educational manual]. Sloviansk : Vyd-vo B. I. Matorina.
3. Semyhina, T. (2020). Suchasna sotsialna robota [Modern social work]. Kyiv : Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu.
4. Polyanychko, A. O., Kyrylyuk, A. V. (Ed.) (2020). Tekhnolohii sotsialnoi roboty i sotsialnoi dopomohy v umovakh transformatsiinoho periodu: navchalno-metodychnyi posibnyk [Technologies of social work and social assistance in the conditions of the transformation period: educational and methodological manual]. Sumy : FOP Tsoma.
5. Hryhorenko, I. O., & Savelieva, N. M. (2017). Sotsialna robota z vnutrishno peremishchenymy osobamy v suchasnykh umovakh [Social work with internally displaced persons in modern conditions: training. manual for students and master's degree special service «Social work» and «Social. Pedagogy»]. Poltava : PNPU.
6. Aliksieienko, T. F., Bybyk, D. D., Honchar, L. V., & Kunytsia, T. Yu. (2020). Sotsialno-pedahohichni suprovit ditei vymushenykh pereselentsiv [Social-pedagogical support for children of forced migrants: manual]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD.
7. Dybash M. V. (2018). Sotsialna robota z mihrantamy, bizhentsiamy ta vnutrishno pereselenymy osobamy [Social work with migrants, refugees and internally displaced persons]. *Sotsialna robota: vyklyky sohodennia* : zbirnyk naukovykh prats za materialamy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Social work: today's challenges: a collection of scientific works based on the materials of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference], Ternopil, 35–39.
8. Melnyk, I. P. (2017). Vnutrishno peremishcheni osoby yak ob'iekt sotsialnoi roboty [Internally displaced persons as an object of social work]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii II : Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika* [Scientific journal of the M. P. Drahomanov National Pedagogical University. Series II : Social work. Social pedagogy], 23, 176–182.